

Excavacions en la balma del barranc de la Fontanella (Vilafranca, Els Ports)

Dídac Román*
Inés Domingo**

Resum

Entre els anys 2011 i 2013 s'han realitzat tres campanyes d'excavació en la balma del barranc de la Fontanella (Vilafranca, Els Ports). En aquest article es presenta una primera aproximació als treballs realitzats al llarg d'aquestes campanyes i exposem de manera preliminar les primeres dades extretes a partir de la identificació dels materials recuperats i l'observació de l'estratigrafia durant els treballs de camp.

Paraules Clau: Mesolític, Neolític, excavació, Castelló, País Valencià.

Abstract

Between 2011 and 2013 we have completed three seasons of excavation at Fontanella gorge rockshelter (Vilafranca, Els Ports). In this paper we present the preliminary results of these campaigns and the first data derived from the initial identification of the recovered materials and the first *in situ* analysis of the stratigraphic sequence.

Keywords: Mesolithic, Neolithic, Excavation, Castelló, Valencian Country.

INTRODUCCIÓ

Durant els anys 2011, 2012 i 2013 s'han realitzat campanyes d'excavació sistemàtica al jaciment de la balma del barranc de la Fontanella (Vilafranca, Els Ports). Aquests treballs s'emmarquen en un projecte més ampli que pretén conèixer el poblament Paleolític i Neolític en les comarques septentrionals del País Valencià, i que fins ara, a banda d'aquesta excavació, s'ha centrat en la prospecció de diversos territoris, l'estudi de materials recuperats en diversos jaciments arqueològics i diversos conjunts amb art rupestre.

L'objectiu inicial dels nostres treballs era comprovar la seqüència estratigràfica conservada a la Fontanella i confirmar si existia una o diverses fases d'ocupació i la seua cronologia, ja que els materials recuperats en superfície apuntaven a l'existència de diverses ocupacions. Com veurem

al llarg d'aquestes línies, els treballs realitzats han confirmat l'ocupació d'aquest indret durant diversos moments de la prehistòria, i el seu interès indiscutible per a conèixer els inicis de l'Holocè en la façana mediterrània peninsular.

En aquest treball ens centrarem fonamentalment en el desenvolupament de les tres campanyes realitzades, donat que els resultats d'aquestes intervencions són encara preliminars i provisionals, ja que tots els materials estan encara en procés d'estudi.

EL JACIMENT ARQUEOLÒGIC: DEL DESCOBRIMENT A L'EXCAVACIÓ

El jaciment arqueològic es troba situat en la partida de l'Espinella, en el marge dret del barranc de la Fontanella. La balma està orientada al SO

* SERP/Universitat de Barcelona. didacroma@ub.edu

**ICREA/SERP-Universitat de Barcelona. ines.domingo@ub.edu

Figura 1. Imatge de la superfície de la balma l'any 2007.

i situada a 1120 m s.n.m. Es tracta d'una petita cavitat d'uns 6 metres de longitud, 2,2 m d'altura i uns 2 m de profunditat (Fig. 1).

Respecte a la denominació del jaciment, sembla que la balma no era coneguda amb un nom concret en els darrers anys, i per tant s'ha prioritzat l'utilitzat pel Dr. Ferran Arasa quan va donar a conèixer l'existència de restes arqueològiques en aquest lloc (Arasa, 1977 i 1982). Tot i això, volem remarcar que hem trobat alguna cita en la qual també es fa referència a aquesta cavitat com a abric de l'Espinella (Ramos, 2011).

El jaciment arqueològic va ser descobert per Vicent Gavara, mestre d'escola originari de Nules quan va estar destinat a Vilafranca durant una temporada. El propi Vicent Gavara va informar del descobriment el Dr. Ferran Arasa, que va incloure la troballa en diverses publicacions en què donà a conèixer els resultats de les prospeccions que havia realitzat pel terme de Vilafranca (Arasa, 1977 i 1982). En aquells treballs es destacava la presència en superfície d'una elevada quantitat d'indústria lítica, algunes ceràmiques prehistòriques i restes

humanes, amb el que es conclouia una adscripció del Neolític final.

Van haver de passar quasi 30 anys per a què el jaciment tornés a ser objecte d'investigació. Així, l'any 2006 donat el nostre interès en la zona en el marc de la realització d'una tesi doctoral (Roman, 2011b), i a instàncies del mateix Dr. Arasa, vam visitar diversos jaciments de l'interior de Castelló, entre ells la balma del barranc de la Fontanella.

La revisió dels materials de la Fontanella dipositats en el Museu de Belles Arts de Castelló ens va mostrar que el jaciment podria ser lleugerament més antic del que s'havia suposat inicialment. Els principals indicadors eren la presència d'un trapezi simètric i de diverses peces amb mosses i denticulades, però res que ens indiqués amb certesa la seua cronologia. Tot i això, com que el nostre interès en aquells moments s'orientava més cap al Paleolític superior final, vam decidir deixar per a més endavant una revisió més profunda del jaciment.

Un any després (2007), en el marc de l'excavació de la balma de La Roureda (Vilafranca,

Els Ports (Román, 2010 i 2011a) vam aprofitar per tornar a visitar el jaciment i per avaluar el seu estat de conservació. En aquesta visita però, vam observar l'existència en superfície d'una peça clarament Mesolítica, un trapezi amb els dos costats còncaus (Fig. 6, nº3). Aquesta troballa va incrementar el nostre interès pel jaciment, ja que la presència d'ocupacions Mesolítiques i Neolítiques semblava confirmar-se, i per tant, el jaciment passava a adquirir un nou interès per estudiar els canvis entre les darreres societats de caçadors i recol·lectors i les primeres societats agrícoles i pastores en aquests territoris.

Finalment, l'any 2011, i en aquest cas en el marc d'un projecte del Ministeri de Ciència i Innovació (HAR2011-25440) centrat en l'estudi de l'art rupestre i el seu context arqueològic, vam decidir excavar el jaciment per a comprovar la seua seqüència arqueològica.

LES CAMPANYES DEL 2011 AL 2013

El mes de juny de 2011 es va realitzar la primera campanya d'excavacions en la Fontanella. L'objectiu era la realització d'un sondeig de 2m² per a comprovar la seqüència existent i el seu estat de conservació. Després del desbrossat inicial i el quadriculat de la superfície vam decidir començar pels quadres B5 i B6, perpendiculars al fons de la balma i parcialment coberts per l'exigua visera conservada, deixant els quadres immediats al fons de la balma per més endavant (Figs. 2 i 3).

Figura 2. Procés de desbrossat de la superfície durant la primera campanya (any 2011).

Per a l'excavació d'aquests quadres vam procedir a la seua subdivisió en quatre subquadres. La metodologia d'excavació prioritza la identificació i individualització dels diversos estrats naturals, que es van rebaixant per capes artificials de 5 cm de gruix. L'aparició d'un canvi sedimentari generalitzat comporta el canvi immediat de capa, independentment de si s'havien rebaixat els 5 cm.

El sondeig va quedar subdividit en un total d'11 capes en tots dos quadres, finalitzant la seua excavació degut a l'aparició d'uns grans blocs (o la roca mare) que van impedir continuar excavant. En una part del quadre B6 es va arribar a un nivell estèril. Tot i així, entre els dos quadres es van observar algunes diferències sedimentàries que, a l'espera dels resultats dels estudis micromorfològics, podrien estar en relació amb la caiguda d'aigua des de la visera de la balma.

Degut a que l'excavació dels quadres B5 i B6 es va fer impracticable a la capa 11, i veient que en la banda dels quadres 4 (en contacte amb el fons de la balma) apareixien algunes restes humanes en superfície, vam decidir rebaixar 2 capes en els quadres A4 i B4 (paral·lels a la paret) per a extreure aquests materials, que corrien el perill d'erosionar-se o desaparèixer en els mesos que passarien fins a la següent campanya.

La segona campanya es va realitzar entre finals d'agost i meitat de setembre de 2012 i tenia per objectiu principal ampliar l'àrea d'excavació per a conèixer de manera més detallada les ocupacions documentades en la campanya anterior. D'aquesta forma es va continuar l'excavació dels quadres A4 i B4 i es va iniciar la del quadre C4 (Fig. 4).

La continuació dels quadres A4 i B4 no va permetre arribar al fons de la sedimentació, arribant a la capa 10. Tampoc es van observar grans diferències sedimentàries entre aquests quadres i els excavats el 2011, tot i que en la part sagital dreta del B4 sembla existir una major incidència de processos tèrmics vinculats al foc.

La darrera campanya realitzada va ser durant el mes de juny de 2013. En aquesta ocasió es va treballar sobre els quadres B4 (per intentar arribar al nivell estèril), C4 (seguir amb l'excavació iniciada el 2012) i es van obrir els quadres E4, C5 i A5 (Fig. 5). Així mateix, per a comprovar la possible existència de nivells arqueològics per baix del nivell de blocs (o roca mare) documentats als quadres B5 i B6, o per baix del nivell estèril identificat a l'angle frontal proximal dret del quadre B6, així com per comprovar la continuïtat del jaciment fora de la plataforma de la balma, es va obrir el quadre D9. En aquest nou sondeig vam poder comprovar la inexistència de nivells arqueològics conservats.

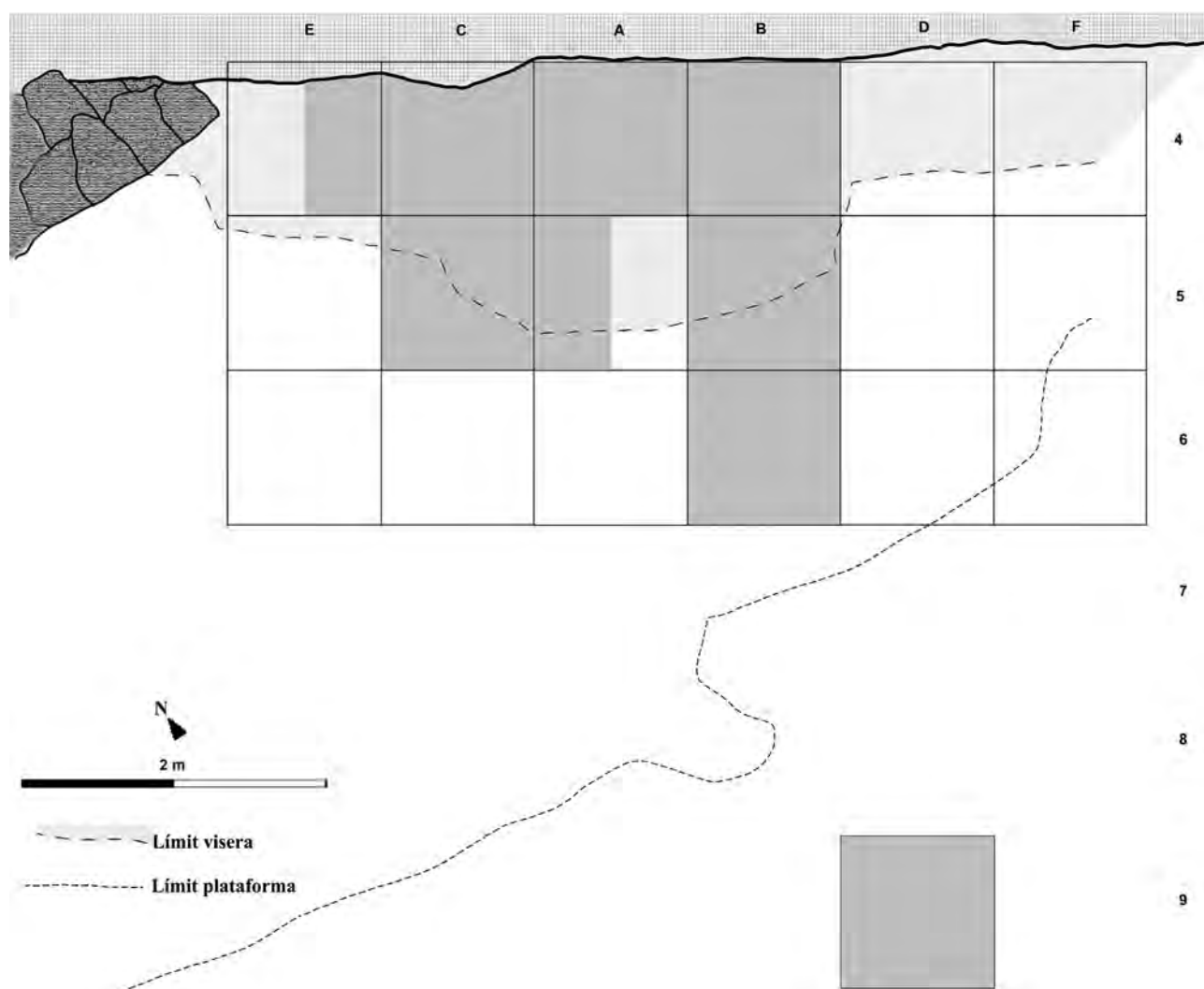

Figura 3. Planta del jaciment quadrículada (en gris fosc els quadres excavats fins el 2013).

Cal destriar que durant les tres campanyes es van fer mostrejors per a l'estudi de fitòlits i en la darrera campanya es van mostrejar els talls per a l'anàlisi micromorfològica. Així mateix, s'ha flotat la major part dels sediments excavats per a la recuperació de carbons, llavors, microfauna i totes aquelles restes que hagen passat desapercebudes durant l'excavació.

APROXIMACIÓ PRELIMINAR ALS MATERIALS RECUPERATS I L'ESTRATIGRAFIA DEL JACIMENT

La quantitat de materials recuperats en aquestes tres campanyes ha estat dispar. El material clarament dominant ha estat la indústria lítica, mentre que la fauna i la ceràmica no estan

massa presents. Per la seua banda, cal destriar una bona representació d'elements d'adorn, i fins i tot un fragment d'indústria sobre matèria dura d'origen animal (Fig. 6). Els carbons són gairebé inexistents.

Aquests materials ens permeten observar l'existència, amb seguretat, d'almenys dues grans fases d'ocupació (Mesolític i Neolític), tot i que les restes humanes recuperades (encara pendents de datar) possiblement pertanyen a una tercera fase més recent. L'estratigrafia encara es troba en procés d'estudi, i estem realitzant una valoració de la seua integritat i l'abast de les possibles barreges o remocions, pel que en aquest moments no podem realitzar una descripció acurada.

La primera fase d'ocupació podria iniciar-se amb un Mesolític de mosses i denticulats, encara que aquest fet encara està pendent de confirmació. Després d'aquesta es va tornar a ocupar en el Mesolític geomètric, en un moment de transició

Figura 4. Procés d'excavació de la campanya de 2012.

Figura 5. Procés d'excavació de la campanya de 2013.

entre les fases A i B, o inicis de la B. Aquesta adscripció pot realitzar-se per l'existència d'un cert equilibri entre els trapezidis i els triangles.

La segona fase correspon a una o diverses ocupacions durant el Neolític. La presència d'alguna ceràmica incisa i de segments i triangles de doble bisell ens fan pensar en una ocupació del Neolític epicardial. Així mateix, algunes ceràmiques i restes lítiques també semblen apuntar a una ocupació del Neolític final-Eneolític. En aquests moments la individualització d'aquestes possibles ocupacions està sent valorada.

Finalment, cal remarcar que l'existència de restes humanes, moltes d'elles en el nivell superficial i molt probablement en posició secundària, encara no s'han pogut adscriure a un moment cultural concret. Caldrà esperar al resultat de les datacions absolutes per a poder concretar aquest fet.

CONCLUSIONS

Els treballs realitzats entre els anys 2011 i 2013 en la balma del barranc de la Fontanella ens permeten confirmar l'existència d'un jaciment que cobreix el pas entre el Mesolític i el Neolític, amb un potencial buit ocupacional entre aquests dos moments. Els treballs que s'estan portant a terme ens permetran en un futur immediat concretar la natura d'aquestes ocupacions i presentar-ne les seues característiques econòmiques i materials.

Si tenim en compte el context arqueològic de les comarques castellonenques el jaciment presenta un elevat interès, ja que no són molts els conjunts adscrits al Mesolític geomètric, menys encara vinculats amb excavacions amb metodologies modernes (deixem de banda la possible existència d'un Mesolític de mosses

i denticulats anterior perquè encara està per confirmar). A l'hora de comparar la possible seqüència de la balma del barranc de la Fontanella volem destriar els jaciments més propers. En primer lloc, el cingle del Mas Cremat (Portell de Morella, Els Ports) un jaciment d'excavació recent que conté nivells mesolítics (fase B) i del Neolític epicardial i final (Vicente, 2010). En segon lloc, el cingle del Mas Nou (Ares del Maestrat, Alt Maestrat) on sembla existir un Mesolític geomètric de fase B seguit d'una ocupació cardial o epicardial (Olària *et al.* 1987-1988). I en tercer lloc, entre el territori de la Valltorta i la Gasulla es troba l'abric del Mas de Martí (Albocàsser, Alt Maestrat) amb una seqüència que posseeix nivells mesolítics de la fase A (o A/B) seguits d'ocupacions del Neolític epicardial i final (Fernández *et al.* 2005).

Les comparacions de la seqüència amb aquests altres jaciments ens permeten observar que la balma del barranc de la Fontanella és un lloc que sembla seguir un patró d'ocupacions similar als altres jaciments coneguts en la zona. Estem convençuts que quan l'estudi dels materials i les anàlitzes estiguen finalitzats ens aportaran una important informació sobre els darrers caçadors i recol·lectors i els primers agricultors i ramaders de les comarques castellonenques.

AGRAÏMENTS

La investigació d'aquest jaciment es realitza en el marc del projecte (HAR2011-25440) dirigit per la Dra. Inés Domingo i del grup de recerca de qualitat SGR2014-00108.

Les excavacions en la balma del barranc de la Fontanella s'han realitzat gràcies a l'ajut econòmic de l'Ajuntament de Vilafranca. Volem

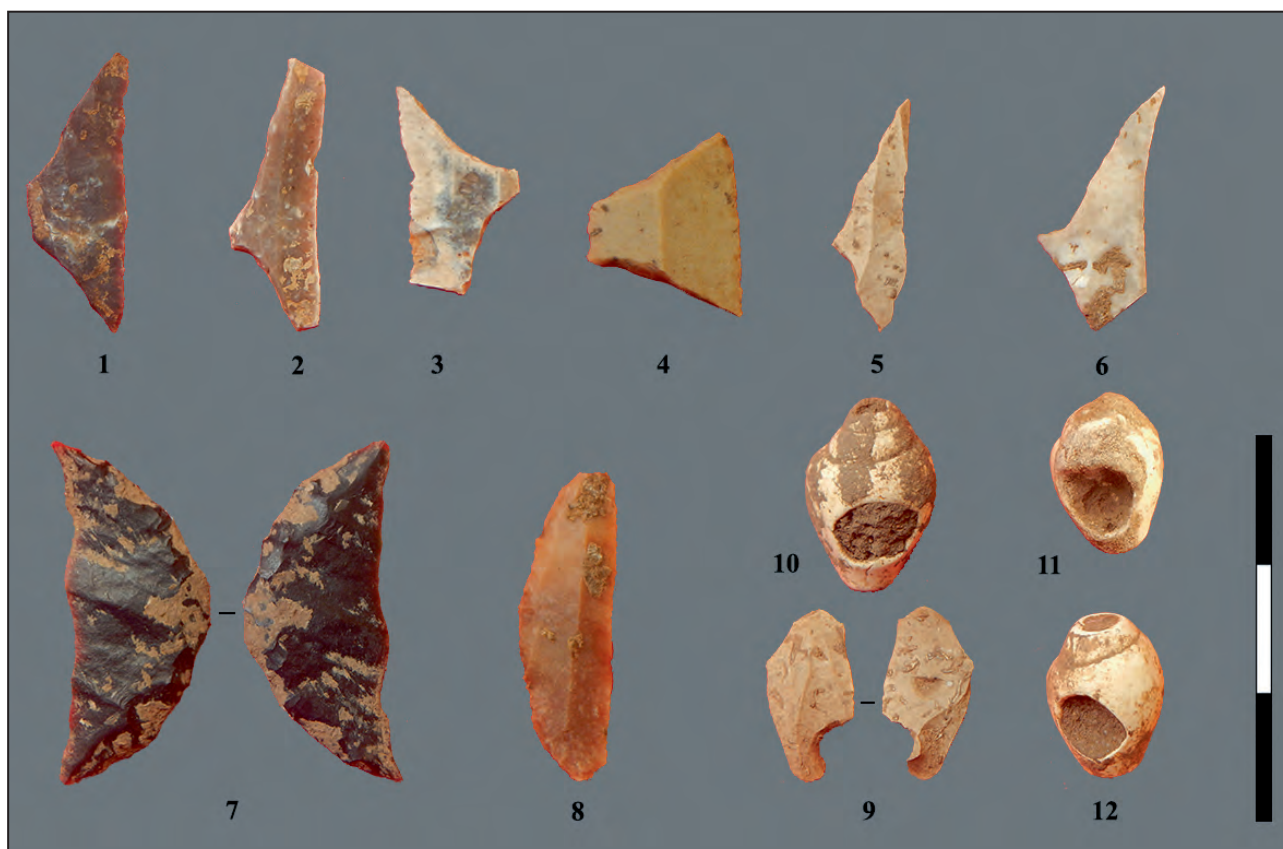

Figura 6. Materials arqueològics dels nivells Mesolític i Neolític (1-4: Trapezis; 5-6: Triangles; 7-8: Segments, 9: Microburí; 10-12: adorns sobre *Columbella rústica*).

agrair especialment al seu alcalde, n'Oscar Tena, l'interés i la confiança dipositats en aquest projecte.

El Dr. Ferran Arasa, fill de Vilafranca i professor a la Universitat de València, ens va mostrar el jaciment i sempre ens ha encoratjat a fer recerca en aquell terme municipal.

També volem agrair la gran disponibilitat i amabilitat que han tingut amb nosaltres i el nostre equip els concejals Sílvia Colom, Víctor Tena i Mª Teresa García, així com el personal de les vivendes tutelades de Vilafranca.

Sergi Monfort sempre ha mostrat la seua disponibilitat i el seu interès tant en el professional com en allò personal.

BIBLIOGRAFIA

ARASA, F. (1977): "Estudio arqueológico de Vilafranca del Cid (Castellón)". *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonense* 4: 243-269.

ARASA, F. (1982): "Arqueología del terme municipal de Vilafranca". *Boletín de Amigos de Morella y su Comarca* 1979-1982: 14-26.

FERNANDEZ, J., GUILLEM, P. M., MARTÍNEZ, R., PÉREZ, R. (2005): "Nuevos datos sobre el Neolítico en el Maestrazgo: el Abric del Mas de Martí (Albocàsser, Castelló). En P. Arias *et al.* (eds.): *Actas del III Congreso del Neolítico en la Península Ibérica (Santander, 5-8 octubre 2003)*: 879-887). Santander.

OLÀRIA, C.; GUSI, F., DÍAZ, M. (1987-1988): "El asentamiento neolítico del Cingle del Mas Nou (Ares del Maestrat, Castellón). *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonense* 13: 95-159.

RAMOS, J. (2011): "Cavidades naturales del termino de Vilafranca del Cid". *Berig* 11: 50-67.

ROMÁN, D. (2010): "El jaciment Epimagdalenianà de la balma de la Roureda (Vilafranca, Els ports, País Valencià)". *Pyrenae* 41-2: 7-28.

ROMÁN, D. (2011a): "La producción lítica en el abrigo de La Roureda (Vilafranca, Els Ports, Castellón)". *Saguntum-PLAV* 43: 21-31

ROMÁN, D. (2011b): *El poblament del final del Plistocè en les comarques del nord del País Valencià a partir d'estudi tecno-tipològic de la indústria lítica*. Publicacions de la Universitat de València. Format CD. (<http://www.tdx.cat/handle/10803/39089>)

VICENTE, M. -coord- (2010): *El Cingle del Mas Cremat (Portell de Morella, Castellón) : un asentamiento en altura con ocupaciones del mesolítico reciente al neolítico final: Parque Eólico de las Cabrillas, zona III del Plan Eólico Valenciano*. Renomar, EIN Mediterráneo.